

czeństwach niezachodnich są niewłaściwe; oraz porównywanie zachodnich systemów politycznych z krajami poradzieckim, ignorujące realne uwarunkowania społeczeństw poradzieckich, może prowadzić do niebezpiecznej „kanonizacji”, „ideologizacji” demokracji jako „jedynego pozytywnego wzorca ustroju politycznego odrzuconego przez miejscowe elity jako narzuczonego z zewnątrz (s. 237).

Wskazuje się, że odejście od totalitaryzmu niekoniecznie musi oznaczać konsekwentną demokratyzację: Większość państw postradzieckich, po okresie eksperymentowania z demokracją, wkroczyło na drogę umacniania systemów autorytarnych, stanowiących w niektórych przypadkach powrót do dawnego systemu.

Prezentując problem „azjatyckiej demokracji” wskazuje się, że stał się model ten szczególnie funkcjonalny dla społeczeństw przeżywających problemy z procesem transformacji i wewnętrznym chaosem politycznym, gospodarczym i społecznym. Społeczne oczekiwania ustanowienia silnej władzy zbiegły się z dążeniami elit politycznych i biurokratycznego aparatu państwowego do legitymizowania swojej całkowitej dominacji w życiu społeczno-politycznym (s. 299).

Ukazując problem opozycji politycznej w mentalności rosyjskiej zauważa się m.in., że w perspektywie pojawiania się opozycji kojarzona jest w Rosji z buntem przeciwko władzy, która z jakiegoś powodu przestaje zaspokajać potrzeby społeczeństwa. Rosjanie są w stanie bardzo dużo wycierpieć, z nadzieją wpatrując się w rządzących, ale w pewnych okolicznościach mówią: dość. Opozycja polityczna w czasie, kiedy władza cieszy się zaufaniem społecznym, jest postrzegana jako niezrozumiała w danych okolicznościach wyraz jej podważania i traktowania przez większość jako zjawisko patologiczne. Negatywny obraz opozycji politycznej w sensie zjawiska politycznego jest u Rosjan zakrzewiony i nawet wtedy, kiedy kierując się jakąś racjonalnością, twierdzi się, że owszem powinna ona z takich, a takich powodów istnieć, to gdzieś w głębi duszy rosyjskiej budzi to emocjonalny niepokój (s. 320–321).

Charakteryzując przemiany gospodarcze w Europie Środkowej i Wschodniej zauważa się, że 20 lat transformacji systemowej w tej

przestrzeni nie doprowadziło do drastycznych zmian na mapie gospodarczej zarówno w obrębie regionu, jak też relacji do Europy Zachodniej (s. 229).

W refleksji uogólniającej zaprezentowane studia można stwierdzić, że:

1. dostarcza się w nich wiedzy teoretycznej o współczesnej rzeczywistości międzynarodowej;

2. ukazuje się pozycję międzynarodową współczesnej Rosji;

3. wskazuje się pozycję polityczną Europy Środkowej i Wschodniej sytuującej się między Wschodem (Rosją) a Zachodem;

4. wskazuje się na ognia odmienności tożsamości Rosji, byłych republik radzieckich oraz państw Europy Wschodniej;

5. wskazuje się specyfikę przemian ustrojowych, tranzycji politycznej w przestrzeni poradzieckiej.

Książka zasługuje na dużą uwagę badaczy stosunków międzynarodowych oraz rosjoznawców.

Andrzej Chodubski

Helena Głogowska, *Stosunki polsko-białoruskie w XX wieku. Od imperium rosyjskiego do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, ss. 677.

W rozpoznawaniu stosunków międzynarodowych XX w. szczególną rzeczywistość stanowią interesy, zależności, uwarunkowania, oddziaływania, wpływy, relacje polsko-białoruskie. Wynika ona już z przestrzeni geograficznej oraz zmian granic między obu podmiotami, ich statusu politycznego w zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej; legend, mitów i stereotypów, co trafnie oddają słowa eseju białoruskiego pisarza Alesia Czobota: „A gdy się zejść uczeni w piśmie, to taki podniosą kurz, że choć siekiere w nim wieszaj! Jeden się nauczył o «Zachodniej Rosji», drugi – o Rzeczypospolitej, trzeci – o Wielkim Księstwie Litewskim, czwarty – «że tu będzie Polska, ponieważ tak było przed wojną». Piąty boleje, że rewolucja 1917 była błędem, szósty roni łzy, że «rozwalit taki kraj», a wszystko razem w Mińsku nazywa się Republiką Białoruś, a w Warszawie-Kresa-

mi". Tę złożoność próbuje wyjaśnić znakomita białorusistka Helena Głogowska, autorka ponad 150 studiów i opracowań opublikowanych w różnych wydawnictwach naukowych oraz ok. 400 publikacji popularnonaukowych. Autorka m.in. książek: *Białoruś 1914–1929. Kultura pod presją polityki (1996)*, *Białorusini na Wybrzeżu Gdańskim*.

Jako politolog, przywiązujący dużą wagę do dbałości metodologicznej podjęła się wyzwania udowodnienia tezy, że kształtowanie się stosunków polsko-białoruskich po 1989 r. uwarunkowane jest w znacznym stopniu dziedzictwem relacji między narodami polskim i białoruskim, a w tym licznymi stereotypami, wynikającymi i podrzędnej roli Białorusi i Białorusinów w stosunkach międzynarodowych przed 27 lipca 1990 r., kiedy Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka uchwaliła ustawę o suwerenności. Po pierwszej wojnie światowej Białorusini jako naród głównie etniczny, a nie polityczny nie zdołali utrzymać suwerennego państwa, co przyczyniło się do ich marginalizacji w stosunkach międzynarodowych. W porównaniu z Polakami o słabszej pozycji państwowej decydowała niższa świadomość narodowa, znikoma liczebność elit intelektualnych i politycznych, a także słaby potencjał ekonomiczny (s. 14–15).

Zauważa się w prezentacji problemu, że zrozumienie kształtowania się współczesnych stosunków polsko-białoruskich wymaga wejżenia w dziedzictwo ich rozwoju z perspektywy powstawania państw narodowych w wyniku rozpadu imperiów po I wojnie światowej oraz ich ewolucji, związanej z kreowaniem modelu polityki narodowościowej wobec niemożności tworzenia jednolitych pod względem narodowym państwowych jednostek terytorialnych.

Ze względu na konstytutywny podmiot w tworzeniu nowoczesnych państw, którym okazał się naród, ważnym kryterium stało się poczucie przynależności do narodu (świadomość narodowa) i jego zdolność do zbiorowego myślenia politycznego w kategoriach państwowości. Przypomina się, że po II wojnie światowej w europejskiej przestrzeni międzynarodowej, podzielonej na strefy wpływu między ZSRR i państwa satelickie Polska wraz z Białorusią znalazły się pozornie w tej samej grupie ale znacznie je różnił status państwowy.

Państwo polskie jako Polska Rzeczpospolita Ludowa w nowych granicach politycznych znalazło się w obozie państw socjalistycznych, które określano mianem krajów demokracji ludowej. W sferze ustroju wewnętrznego odpowiadało modelowi państwa, posługującego się Konstytucją ZSRR z 1936 r. „z przewodnią rolą partii komunistycznej” jako podstawowym założeniem ustrojowym, wpisanym w Konstytucję polską z 1952 r. Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka, podobnie jak Ukraińska SRR, była republiką federalną, z granicami, obejmującymi znaczną część przedwojennego państwa polskiego (tzw. Kresy Wschodnie). Status republiki związkowej Białorusi ograniczał ją w podmiotowości międzynarodowej w porównaniu z PRL. Sprowadzał ją przede wszystkim do braku własnej polityki zagranicznej, prowadzonej przez władze ZSRR w imieniu całego państwa związkowego.

Wskazuje się dalej, że rozpoznawanie współczesnych stosunków polsko-białoruskich wymaga ich ujmowania z następujących perspektyw: 1. stosunku do państwa jako instytucji życia społeczno-politycznego narodu; 2. stosunku do narodu jako kategorii konstytutywnej w procesie państwowotwórczym; 3. stosunku do mniejszości narodowych.

Celem rozprawy jest przedstawienie procesu kształtowania się współczesnych stosunków polsko-białoruskich w perspektywie XX-wiecznego dziedzictwa relacji polsko-białoruskich, istniejących na różnych płaszczyznach. Wskazanie na ich genezę, uwarunkowania geopolityczne, gospodarcze, narodowościowe, państwowe, kulturowe i świadomościowe. Historyczne podejście do kształtowania się i rozwoju stosunków polsko-białoruskich ujawnia różne ich natężenie oraz różnorodność ich uczestników i kreatorów. Uzasadniając cezury rozpoznawanego problemu wskazuje się, że mają one osadzenie w przełomowych wydarzeniach, ważnych dla obu państw. XX w. okazał się czasem rozwoju ruchów narodowych i kształtowania się nowych państw w wyniku rozpadu imperiów w Europie, w tym w przestrzeni Środkowo-Wschodniej. Powstawanie nowych państw w tej przestrzeni geograficznej stało się dla nich nowym wyzwaniem politycznym, zwłaszcza w układach wzajemnych relacji.

Przypomina się w wykładzie, że z powodu historycznych wpływów zachodnich i wschodnich (rosyjskich) ziemie białoruskie stały się terytorium, na którym zderzały się, wytwarzając tym samym specyficzne pogranicze etniczno-kulturowe „jako obszar ciągły” lub wyspowy bezpośredniego kontaktu narodów i/lub grup etnicznych, z czego wynikają różnorodne dla pogranicza procesy i ich skutki, w tym psychologiczne, podlegające wielopłaszczyznowym badaniu interdyscyplinarnym.

Zauważa się dalej, że w rozpoznawaniu współczesnych stosunków polsko-białoruskich pomijając ich aspekt historyczny, przyjmowano, że Białoruś wcześniej nie była niepodległym państwem, więc nie mogła być przedmiotem analizy jako podmiot stosunków międzynarodowych, w tym sąsiedzkich relacji dwustronnych.

Zasadniczy wykład podzielono na dwie części, tj. I. „Dziedzictwo polityczne w rozwoju stosunków polsko-białoruskich w XX wieku”, II. „Kształtowanie się stosunków polsko-białoruskich po 1989 roku”. W części pierwszej wyodrębniono pięć rozdziałów: 1. „Dwa narody w jednym państwie. Polacy i Białorusini w imperium rosyjskim (1900–1914)”, 2. „W dążeniu do własnych państw narodowych. Próby porozumień i autonomizacji w latach I wojny światowej”, 3. „Białoruś i Białorusini w cieniu stosunków polsko-radzieckich. Zależności między państwem a mniejszością (1921–1939)”, 4. „Narody bez państwa. Kwestia polska i białoruska w czasie II wojny światowej w warunkach systemów okupacyjnych (1939–1944)”, 5. „Polska i Białoruś, Polacy i Białorusini w rzeczywistości powojennej (1944–1989)”. W części drugiej wyodrębniono również pięć rozdziałów: 1. „Współczesna recepcja kulturowa Białorusi w Polsce”, 2. „Relacje polsko-białoruskie po 1989 roku”, 3. „Mniejszości narodowe w stosunkach polsko-białoruskich”, 4. „Obraz stosunków polsko-białoruskich na łamach prasy mniejszości narodowych”, 5. „Obecność kultury białoruskiej w Polsce po 1989 roku”. Jest to logiczny układ prezentowanych kwestii poznawczych, każdy rozdział stanowi odrębną sekwencję, a zarazem jest spójnym elementem częścią składowym w charakterystyce rozwoju stosunków polsko-białoruskich w XX w.

Wykład o rozwoju stosunków polsko-białoruskich w XX w. przeprowadza starannie przygotowany pod względem metodycznym i metodologicznym Wstęp. Wyraźnie określa się w nim potrzebę rzetelnego pogłębionego rozpoznawania tej złożonej rzeczywistości kulturowej, mającej wymiar międzynarodowy. Wskazuje się tu na główne ognia stanowiące trudności w objaśnianiu, odwołując się przy tym do ujęć teoretycznych objaśniania rzeczywistości międzynarodowej. Podkreśla się nowe aspekty badań, których podjęła się autorka studium. W pytaniach badawczych wiąże intelektualne postrzeganie zjawisk i procesów z ich ujawnianiem się w praktyce życia kulturowo-cywilizacyjnego. Na podkreślenie zasługuje też zarysowanie stanu badań, dotyczącego rozpoznawania naukowego tej złożonej rzeczywistości oraz różnego jej objaśniania.

W wykładzie podkreśla się, że stan świadomości narodowej wyznaczał tendencje wyzwolenie i państwowotwórcze, które znacznie wzmogły się wraz z wybuchem I wojny światowej. Istotną instytucją wpływającą na rozwój świadomości narodowej był Kościół rzymskokatolicki, upowszechniający model Polaka-katolika oraz ziemiaństwo kresowe, które w większości opowiadało się za powstaniem państwa polskiego na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Białoruski ruch narodowy bazował głównie na drobnej szlachcie wyznania rzymskokatolickiego oraz prawosławnej warstwie urzędników i nauczycieli (s. 29).

W wykładzie wskazuje się, że relacje polsko-białoruskie pod koniec XIX w. szczególnie uwidoczniły się wraz z rozwojem partii politycznych. Koncepcja samodzielnego rozwoju ruchu białoruskiego wiązała się z ideą polityczną zerwania z tradycją polskiego paternalizmu kulturowego na Białorusi. Zróżnicowanie się stosunków polsko-białoruskich miało miejsce po wydaniu przez władze carskie ukazu tolerancyjnego, gwarantującego swobodę wyznania oraz o swobodzie używania języka miejscowego (1905 r.). Białorusinów postrzegano jednak najczęściej jako chłopów, uzależnionych od ziemian i niezdolnych do samodzielnego bytu narodowego. Wtedy też zaczęto ujawniać na łamach prasy odrębność Polaków i Białorusinów (s. 42). W prezentacji problemu dostarcza się bogatej

egzemplifikacji procesu budzenia świadomości narodowej oraz ujawniających się sprzecznych zjawisk i procesów kulturowych. M.in. wskazuje się na postrzeganie twórczości Adama Mickiewicza, którego Białorusini nazywali „rodakiem”, który urodził się na Białej Rusi i młodość spędził w „ojczystym kraju Białorusko-Litewskim”, który nazywał „Litwą” (s. 59).

Z niezwykłą analityczną starannością ukazują się kwestie świadomościowe, mające odbicie w twórczości literackiej oraz na łamach ówczesnego piśmiennictwa.

Podobnie z dużą starannością zaprezentowano próby porozumień i autonomizacji państwowości w czasie I wojny światowej. Przywołuje się tu programy organizacji politycznych, wskazuje stanowiska ujawniane przez ich działaczy, co osadzono w starannie zgromadzonej bazie źródłowej. Działalność tę odnosi się do przestrzeni lokalnej, jak i rzeczywistości międzynarodowej. Podkreśla się nieprzychylny stosunek polskiej do położenia Białorusinów, co pozostaje wciąż w tzw. sferze tabu (np. s. 119). Rzeczywistość ta trwała też po rozstrzygnięciach traktatowych (w Wersalu). Zauważa się tu, że Polska postrzegała nadal tę przestrzeń jako swą prowincję „z litewskim” odcieniem (s. 127); w celach polonizacyjnych wykorzystano Kościół katolicki (s. 142). Dla czołowych polityków nie była przekonywująca rzeczywistość, by Polska posiadała wielkie przestrzenie zamieszkałe przez ludność wrogo usposobioną (s. 149). Nowy okres funkcjonowania państwa, a w tym wobec Białorusinów zapoczątkował przewrót majowy w 1926 r. Ich stan analitycznie zaprezentowano w wykładzie, podkreślając przy tym, że w 1938 r. zaczęły się masowe wywózki Polaków z Białorusi Radzieckiej. Za Polaków uznawano także tych, którzy byli katolikami bądź mieli polsko brzmiące nazwiska (s. 235).

Oryginalną część studium poznawczego stanowi prezentacja problemu stosunków między obu krajami oraz stosunku do nich okupantów w latach 1939–1944. Zauważa się tu, że znaną cechą było uzależnienie stosunków polsko-białoruskich od rzeczywistości okupacyjnej. Na wzajemne relacje wpływało doświadczenie oraz polityka reżimów totalitarnych, pod władzą których znaleźli się Polacy i Białorusini

po wybuchu II wojny światowej. Stosunki te odbywały się w ekstremalnych okupacyjnych warunkach (s. 237).

Podobnie też z przysłowiową benedyktyńską skrupulatnością poznawczą ukazano w studium rzeczywistość polsko-białoruską, jaka ujawniała się w latach 1944–1989. Zwraca się tu uwagę na takie kwestie, jak zmiana granic, repatriacja ludności, następstwa odwilży politycznej po 1953 r., siła i specyfika przemian po 1980 r. relacje polsko-białoruskie na emigracji (zbieżność losów politycznych Polaków i Białorusinów na obczyźnie, środowisko „Kultury” paryskiej i jego koncepcja uznania powojennych granic Polski). Dostarczona tu wiedza faktograficzna ujawnia przewartościowujący ogład, syntetyczny obraz stosunków polsko-rosyjskich. Ujawniają się one jako rzeczywistość wielce złożona, bogata w praktyce życia codziennego i recepcji intelektualnej. Analiza ta jest oryginalnym osiągnięciem poznawczym wyraźnie wzbogacającym wiedzę o stosunkach polsko-białoruskich.

W prezentacji stosunków między stronami po 1989 r. wskazuje się ogniwa ich kontynuacji w nowej rzeczywistości politycznej, jak też dużą aktywność w generowaniu nowych znaków życia kulturowego lokalnego i międzynarodowego. Zauważa się tu, że w kontekście kształtowania się nowych strategii i taktyki zaskoczeniem był rozpad ZSRR (s. 367). Istotne miejsce w analizie poznawczej zajmują mity i stereotypy, ujawniające się w relacjach między stronami. W świadomości społeczeństwa polskiego np. Wilno i Grodno w wymiarze zmitologizowanym jawi się jako miasta polskie (s. 308). Dostarcza się tu bardzo starannie usystematyzowanej wiedzy o ujawniających się ogniwach przemian w relacjach między stronami, wskazuje się na specyfikę relacji dyplomatycznych, narodowych (Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaźnej współpracy z 23 czerwca 1992 r.), „dialog polityczny” z lat 1996–2004, sytuację mniejszości narodowych w stosunkach między obu państwami. Jest tu bardzo starannie zgromadzona faktografia i objaśniona z punktu widzenia naukowo-badawczego (w powiązaniu z prawidłowościami przemian mniejszościowych w sferze narodowej).

Wzbogacającą faktograficznie część wiedzy o stosunkach polsko-białoruskich zaprezentowano nadto na podstawie prasy mniejszościowej („Niwa”, „Czasopis”, „Głos znad Niemna”, „Magazyn Polski”). Istotną część poznania stanowi wyzwanie zaprezentowania obecności kultury białoruskiej w Polsce po 1989 r. Zauważa się tu, że obecność ta nie stanowi dotychczas przedmiotów badań naukowych, zwłaszcza z punktu widzenia stosunków międzynarodowych (s. 549).

W Aneksie zamieszczono wykazy personalne instytucji władzy w Polsce i na Białorusi, generujących stosunki polsko-białoruskie. Uwzględnia się w nich czas sprawowania danych funkcji przez określone jednostki. Wartościową część opracowania aneksowego stanowi Kronika stosunków polsko-białoruskich 1990–2005.

Starannie wykonano w książce zestawienie bibliograficzne, odbijające istotę prezentowanych problemów, obejmujące archiwalia, dokumenty i materiały drukowane, pamiętniki i wspomnienia, prasę i wydawnictwa periodyczne, encyklopedie, przewodniki, słowniki, artykuły, opracowania książkowe i źródła internetowe. Jest to ważna część składowa studium; spełnia ona rolę przewodnika do rozpoznawania stosunków polsko-białoruskich.

Wskazując najważniejsze znaki dostojęstwa naukowo-badawczego prezentowanej monografii podkreślić należy: 1. holistycznej a zarazem głęboko analityczne zarysowanie złożonych stosunków polsko-białoruskich w XX w.; 2. wyraźne określenie specyfiki tożsamości narodowej Białorusinów, w tym w warunkach rzeczywistości stającej się; 3. krytyczną a zarazem głęboko wyważoną poznawczo ocenę stosunków międzynarodowych generujących relacje polsko-białoruskie i białorusko-polskie; 4. dostarczenie bogatej wiedzy deskryptywnej, odbijającej rozwój stosunków polsko-białoruskich zarówno o dziedzictwie przeszłości, jak o teraźniejszości. Wiele ze wskazanych ogniw rzeczywistości kulturowej wprowadza się po raz pierwszy w tzw. obieg naukowy; 5. staranność metodologiczną, posługiwanie się najnowszą wykładnią interpretacyjną, ujęciem systemowym, wiążącym zjawiska polityczne przeszłości (w długim horyzoncie czasowym) z teraźniejszością, wskazującym przy tym ognia tzw.

prawidłowości dziejowych w przestrzeni kresowej.

Z przekonaniem należy stwierdzić, że prezentowana monografia zasługuje na dużą uwagę czytelniczą. Jest ono najwartościowszym studium wydawniczym o współczesnych stosunkach polsko-białoruskich.

Andrzej Chodubski

Wojciech Kotowicz, *Życie polityczne Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Naukowe GRADO, Toruń 2012, ss. 391.

Rozpoznawanie rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej Obwodu Kaliningradzkiego jest nośnym wyzwaniem zarówno *stricte* naukowym, jak i potrzebą dyktowaną przez praktykę stosunków międzynarodowych. Z uznaniem należy odnieść się do podjęcia wyzwania ukazania analitycznego oraz syntetycznego – życia politycznego tej przestrzeni kulturowej. Istotne jest to również wyzwanie z punktu widzenia Polski, co dyktują bezpośrednie sąsiedztwo oraz nawiązywanie ogniw współpracy między stronami.

Istotę problemu poznawczego zarysowano w czterech rozdziałach, zatytułowanych: I. „Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”, II. „Instytucjonalizacja życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”, III. „Stymulatory endogeniczne życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”, IV. „Znaczenie stymulatorów dla kształtowania się ładu politycznego Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”.

Wykład poprzeda starannie przygotowany pod względem metodyczno-metodologicznym Wstęp. Wskazuje się w nim, że w najbardziej wysuniętym na zachód podmiocie Federacji Rosyjskiej – Obwodzie Kaliningradzkim, rosyjskiej enklawie położonej u południowo-wschodnich wybrzeży Morza Bałtyckiego – splatają się procesy globalizacji, regionalizacji, a także lokalizmu uważane obecnie za najistotniejsze paradygmaty określające specyfikę współczesnych stosunków międzynarodowych i światowej go-